

Státní spolehlivost jako právní pojem a jeho bezpečnostní aspekty v meziválečném Československu

State reliability as a legal concept and its security aspects in interwar Czechoslovakia

Tomáš Řepa (ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3646-6692>)

ABSTRAKT

Cílem zavedení právního pojmu státní spolehlivosti bylo ochránit klíčové podniky pro obranu státu před osobami vyvíjejícími protistátní činnost. Důvodem označení za osobu státně nespolehlivou nemohla však být příslušnost k určitému jazyku, náboženství nebo rase. Za státně nespolehlivé se pokládaly ty osoby, u kterých existovala důvodná jistota, že by zneužily svého postavení proti zájmům obrany státu. Zákon už během schvalování vyvolal i kvůli tomuto zaváděnému právnímu pojmu pnutí a kontroverze, které byly využity i v politickém boji. Státní spolehlivost a její bezpečnostní aspekty přitom úzce souvisí i s politickou korupcí. Kapitola se věnuje jak rozboru záměrů, se kterými byl tento instrument zaváděn, tak konkrétními prošetřovanými případy, kde je často přítomna i transnacionální perspektiva akcentované hrozby sousedního nacistického Německa.

ABSTRACT

The aim of introducing the legal concept of state reliability was to protect key enterprises for the defence of the state from persons engaged in subversive activities. However, the reason for designating a person as statewide unreliable could not be because of affiliation with a particular language, religion or race. Those persons deemed to be statewide unreliable were those for whom there was reasonable assurance that they would misuse their position against the interests of the defense of the state. The law had already caused tensions and controversy during its passage over this legal concept, which was also used in the political fight. Meanwhile, state reliability and its security aspects are also closely linked to political corruption. The contribution deals with both the analysis of the intentions with which this instrument was implemented and the specific cases investigated, where often the transnational perspective of the accented threat of neighboring Nazi Germany is also present.

KLÍČOVÁ SLOVA

státní spolehlivost; meziválečné Československo; zákon o obraně státu; obranyschopnost země; právní pojem státní spolehlivosti

KEYWORDS

State reliability; interwar Czechoslovakia; State Defense Act; country's defense capability; legal concept of state reliability

ÚVODEM

Státní spolehlivost byla jako právní pojem v prvorepublikové legislativě poprvé ukotvena v §19 zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu a pracovalo se s ní i v dalších pasážích tohoto zákona. Cílem bylo ochránit klíčové podniky pro obranu státu před osobami vyvíjejícími protistátní činnost, což nebylo v mezinárodním srovnání nic výjimečného a Československo k tomuto přikročilo až ve velmi komplikované situaci druhé poloviny 30. let 20. století. Důvodem označení za osobu státně nespolehlivou však nemohla být příslušnost k určitému jazyku, náboženství nebo rase. Za státně nespolehlivé se pokládaly ty osoby, u kterých existovala důvodná jistota, že by zneužily svého postavení proti zájmům obrany státu. Zájem obrany státu je přitom také poněkud neurčitá a široká formulace. V právní oblasti se však podobným záležitostem nelze vždy vyhnout a konkretizace není vždy možná. Zákon už během schvalování vyvolal i kvůli nově zaváděnému právnímu pojmu státní spolehlivosti jisté kontroverze a politická pnutí. Státní spolehlivost a její bezpečnostní aspekty přitom souvisely i nadčasově nadále souvisí s politickou korupcí¹ a existenčními hrozbami vůči chodu státu a společnosti jako celku. Je to tedy otázka, které se musejí věnovat všechny vlády světa, kterým záleží na přežití jejich země.

Cílem této kapitoly je jak rozbor záměrů, se kterými byl tento instrument zaváděn, tak konkrétní prošetřované případy, kde je často přítomna i transnacionální perspektiva akcentované hrozby sousedního nacistického Německa. Zvolenou metodou zpracování je metoda přímá s využitím archivních pramenů, a to zejména provenience Vojenského historického archivu, Národního archivu a Archivu Ministerstva zahraničních věcí. Důležitým primárním pramenem jsou rovněž dochované stenoprotokoly z jednání zákonodárců a dobový tisk zaměřený přímo na politické přestřelky u pojmu státní spolehlivosti. Využita je i sekundární literatura včetně dobové (komentářová literatura a právní periodika) věnované rozborům zákona a otázkám obranyschopnosti meziválečného Československa.

1 Tím pochopitelně není myšleno klasické úplatkářství, ale jakékoliv výhody výměnou např. za citlivé informace či zrazování zájmů státu ve prospěch nepřátelských mocností.

Na přípravách zákona o obraně státu se podílel především JUDr. Jaroslav Vorel² – odborový přednosta ministerstva národní obrany (MNO).³ JUDr. Vorel⁴ k zákonu a jeho prováděcím nařízením následně sepsal komentář. V něm uvedl jako všeobecnou poznámku důvodové zprávy k vládnímu návrhu zákona následující teze dokládající nejdůležitější pohnutky tvůrců zákona: „*Úspěch obrany státu jest podmíněn jednotným usměrněním všech sil při obraně zúčastněných. Je proto třeba zejména norem, které by usnadnily sjednocení prací pro obranu státu a zamezily všemu, co by překáželo plnému vypětí úsilí státu o obranu jeho bezpečnosti. Předložená osnova zákona má tudíž opatřití právní podklad pro ta opatření, která jsou předpokladem účinné obrany, jakož i včasných příprav k této obraně.*“⁵

Již na úvod je třeba shrnout, že zákon č. 136/1936 Sb. o obraně státu byl nejzásadnějším a nejúplnějším právním předpisem z oboru branné legislativy meziválečného Československa. V nejobecnější rovině konkretizoval způsoby zabezpečení obrany Československa a specifikoval prostředky, jež bylo možné pro tento účel použít. Obranu státu definoval jako souhrn všech opatření vojenské i nevojenské povahy, která sloužila k ochraně státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, ústavní jednoty, demokraticko-republikánské formy a bezpečnosti země proti vnějšímu i vnitřnímu ohrožení.⁶

- 2 Stručný medailon Jaroslava Vorla k dispozici viz Míková, Martina: Jaroslav Vorel. In: Encyklopedie českých právních dějin. XXV. svazek, Biografie právníků S–Ž. Plzeň 2024, s. 490–491.
- 3 Nabízí se i ucelený oslavný medailon JUDr. Jaroslava Vorla včetně uvedení tehdejší dosavadní kariéry na MNO, kde i přes nutný odstup u pochvalného vyznění, můžeme vnímat to, jak byl respektovanou osobností v právních záležitostech: „*Sekání šéf JUDr. Jaroslav Vorel je znám našť právníkě i široké veřejnosti jako úředník vynikajících kvalit, neúmorné píle a širokého rozhledu. Je obecně uznáván za jednoho z nejlepších juristů, jako vědecká kapacita v oboru voj. práva a všech zákonů, majících vztah k obraně státu. Byl spolutvůrcem a navrhovatelem našich vojenských zákonů. Kdo poznal jeho přímo příkladnou činnost v úředním poslání, nemůže se ubránit hlubokému obdivu k jeho dílu.*“ k dispozici viz Důstojnické listy, 30. 4. 1936, s. 6.
- 4 Jen pro zajímavost a k dokreslení některých dramatických momentů doby lze také uvést, že se Jaroslav Vorel stal i hlavním aktérem v tisku velmi propírané tzv. sázavské aféry ze srpna 1927, kdy byl přepaden na svém letním bytě příslušníky Národní obce fašistické, kteří po něm požadovali vydání materiálů, jenž by kompromitovali prezidenta Masaryka v jeho sporu s vůdcem fašistů Radolou Gajdou. Dále k tématu Řepa, Tomáš: Vyšetřování sázavské aféry. Dějiny a dějepis, 2023, 37 (1–2), s. 66–79.
- 5 Vorel, Jaroslav: Zákon o obraně státu: zákon č. 131/1936 Sb. z. a n. a prováděcí nařízení I–VII, č. 155, 156, 157, 196, 197, 198 a 203/1936 s komentářem. Praha 1936, s. 6.
- 6 Autor kapitoly se tématu již několik let intenzivně věnuje Řepa, Tomáš: Záměry a proces přijetí zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu. *Paginae Historiae* 2023, 31 (1), s. 444–463; Týž: Reakce vojenské správy na zvýšené ohrožení republiky ve 30. letech se zaměřením na přijetí zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu. In: *Ozbrojené síly a československý stát III*. Brno 2022, s. 37–63; Týž: Proces schvalování zákona o obraně státu z roku 1936. *Dějiny a dějepis* 2022, 36 (1–2), s. 41–60; Týž: Zákon o obraně státu (č. 131/1936 Sb.). In: *Encyklopedie českých právních dějin*. XXVI. svazek, Dodatková věcná hesla a Přílohy. Plzeň 2024, s. 398–405.

Zákon o obraně státu byl přijímán za dramatických okolností zhoršující se bezpečnostní situace v souvislosti s mocenskými ambicemi nacistického Německa, jehož představitelé se nijak netajili svými útočnými záměry. Příprava zákona o obraně státu přitom trvala téměř dekádu a postupně docházelo k různým úpravám, protože šlo skutečně o velmi komplexní krizovou legislativu. I proto výsledných 201 paragrafů celého zákona. Vyústěním tohoto stavu bylo právě i zavedení pojmu státní spolehlivosti. Téma dosud není reflektováno v uceleném pojetí v odborné literatuře. Některé citované pasáže jsou záměrně ponechány v původní nezkrácené formě a na posouzení čtenáři, jde totiž zároveň o vyjádření atmosféry doby, ve které se předmětná legislativa přijímala. Je přitom potřebný i kritický odstup jak u argumentů pro zavádění takto pojaté krizové legislativy ze strany státních úředníků či vládních představitelů, tak u argumentů proti u odůrců takto koncipované státní spolehlivosti.

PŘÁVNÍ ZDŮVODNĚNÍ POJMU STÁTNÍ SPOLEHLIVOSTI

Jaroslav Vorel v komentáři k zákonu a důvodových zprávách pro každý paragraf podrobně rozepsal, co bylo cílem §§ 19 až 21⁷, přičemž samotné vymezení státní spolehlivosti je obsaženo v § 19 a jeho odst. 9: „*Důvodem označení za osobu státně nespolehlivou nemůže být nikdy příslušnost k určitému jazyku, náboženství nebo rase. Za státně nespolehlivé třeba pokládati zejména osoby, o kterých možno mít důvodně za to, že by zneužily svého postavení v duchu obraně státu nepřiznivém, zvláště pak ty, které vyvíjely nebo vyvíjejí činnost, směřující proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, ústavní jednotnosti nebo demokraticko-republikánské státní formě a bezpečnosti Československé republiky anebo proti obraně státu, které k takové činnosti podněcují nebo jiné osoby svěsti hledí, anebo takovou činnost vychvalují, schvalují nebo podporují, které byly příslušníky politické strany, jež byla po účinnosti tohoto zákona pro protistátní činnost úředně rozpuštěna, které mají podezřelé styky s jinými osobami státně nespolehlivými anebo s cizínou a p.*“⁸

Zde je také konstatováno, že původně toto vymezující ustanovení ve vládním návrhu nebylo a bylo přidáno až během parlamentního jednání.⁹ Např. ještě v únoru 1936 se také Ministerstvo sociální péče v posledním kole připomínkování

7 § 19 zákona o obraně státu č. 131/1936 Sb. Ustanovení o držitelích podniků důležitých pro obranu státu. § 20 zákona o obraně státu č. 131/1936 Sb. Ustanovení o členech správních, dozorčích a revizních orgánů podniků důležitých pro obranu státu. § 21 zákona o obraně státu č. 131/1936 Sb. Ustanovení o zaměstnancích podniků důležitých pro obranu státu. Dostupné z <<https://www.aspi.cz/products/lawText/1/6551/1/2/zakon-c-131-1936-sb-o-obrane-statu/zakon-c-131-1936-sb-o-obrane-statu>> [22. 11. 2024].

8 § 19 odst. 9. zákona o obraně státu č. 131/1936 Sb. Dostupné z <<https://www.aspi.cz/products/lawText/1/6551/1/2/zakon-c-131-1936-sb-o-obrane-statu/zakon-c-131-1936-sb-o-obrane-statu>> [22. 11. 2024].

9 Vorel, J.: Zákon o obraně státu, s. 31–32.

vyjádřilo k § 21 směřujícím k očistě podniků důležitých pro obranu země od zaměstnanců státně nespolehlivých, že jej považuje za zbytečný a že by měl být upraven jinak.¹⁰ Konkrétně šlo o tuto argumentaci: „*Dosavadní předpisy postačí, kdyby pak nepostačily, soudí Ministerstvo sociální péče, že by se § 21 měl upravit jinak a že by spory, jež v důsledku propuštění bez výpovědi vzejdou, neměly býti odnímány příslušným soudům a úřadům. [...] K těmto námitkám sluší se poznamenat, že tu jde o ustanovení svrchovaně důležitá, jichž je k očistě podniků důležitých pro obranu státu od živlů státně nespolehlivých nezbytně zapotřebí. Vyhovuje se tím i dřívějšímu usnesení Nejvyšší rady obrny státu o této věci již učiněnému. Po soudu Ministerstva národní obrany, sdíleném všemi ostatními členy Meziministerského sboru je řešení v osnově navržené jediné způsobilé k tomu, aby podniky důležité pro obranu státu byly skutečně očistěny od živlů státně nespolehlivých.*“¹¹

Zde je zásadní konkrétně uvést právě argumentaci Jaroslava Vorla jako nejdůležitějšího legislativce u zákona č. 136/1936 Sb. o obraně státu v jeho komentáři k zákonu, která se týká právě vymezení pojmu státní spolehlivosti. Z toho se dá pochopit přesný záměr s jakým byl tento pojem zaváděn: „*Všeobecně k §§ 19 až 21. 1. § 19 třeba posuzovati v souvislosti s §§ 20 a 21. Všechny tyto paragrafy mají umožniti, aby z podniků důležitých pro obranu státu (§ 18) byly odklizeny živly státně nespolehlivé. Za světové války se ukázalo, že podniky důležité pro obranu státu, a zejména pak podniky průmyslové, jsou jedním z nejdůležitějších doplňků bojující armády. Bez nepřetržité výroby v těchto podnicích byly by i ty největší mírové zásoby válečného materiálu záhy po vypuknutí války vyčerpány a armáda by se stala neschopnou jakékoli činnosti. Je proto třeba již v míru zajistiti nerušenou výrobu v podnicích důležitých pro obranu státu a míti je stále připraveny pro všechny případy. To je však možné jen tehdy, když tyto podniky budou v držení státně spolehlivých osob a když i jejich zaměstnanci budou státně spolehliví. Ustanovení §§ 19 až 21 se nevztahují na všechny obory hospodářského a veřejného života, nýbrž jsou omezena jen na podniky důležité pro obranu státu v pojmovém vymezení obsaženém v § 18 (§§ 1 až 3 vl. nař. č. 197/1936 Sb. z. a n. Právní řád neupravoval dosud věci, o nichž jednají §§ 19 až 21. Praxe si tu namnoze pomáhala faktickými opatřeními, aniž dotčeným osobám bylo možno jakkoli se proti takovým opatřením brániti. Tím, že se věc upravuje nyní v právě uvedených paragrafech výslovně, a to i co do řízení, opravných prostředků atd., umožňuje se postiženým osobám proti bezdůvodnému nařčení se brániti a ve zvláštních senátech za součinnosti zástupců několika resortů dosíci kolegiálního přezkoumání výroku učiněného v první stolici.*“¹²

10 Vojenský historický archiv (dále VHA), Vojenská kancelář prezidenta republiky (dále VKPR), kart. 178, Stručná zpráva pro jednání NROS o osnově zákona o obraně státu a o osnově ústavního zákona, jímž se propůjčuje některým ustanovením zákona o obraně státu platnost ústavního zákona ze dne 3. března 1936.

11 Tamtéž.

12 Vorel, J.: Zákon o obraně státu, s. 27.

Jaroslav Vorel dále přímo ke stěžejnímu § 19 odst. 9. zákona o obraně státu č. 131/1936 Sb. podrobně¹³ uvedl: „VZ¹⁴ po té stránce poznamenala toto: Ústavně-právní výbor poslanecké sněmovny podrobil zevrubné úvaze pojem státní nespolehlivosti, při čemž došel k závěru, že není sice možno podat přesnou definici tohoto pojmu, že je však přesto doporučitelné do zákona pojmout určitá kritéria (a to jak po stránce negativní, tak i po stránce pozitivní), která by byla určitou směrnicí pro provádění těchto ustanovení. Proto byl do § 19 pojat nový odstavec 9, zdůrazňující především po stránce negativní že důvodem označení osoby za státně nespolehlivou nemůže být nikdy příslušnost k určitému jazyku, náboženství nebo rase (§ 128 ústavní listiny); na to pak uvádí tento odstavec po stránce pozitivní některé příklady, kdy jest tu nebo onu osobu pokládat za osobu státně nespolehlivou. Zdůraznit sluší, že tento výpočet je jen demonstrativní, nikoli taxativní a že vedle případů, zde v příkladech uvedených, se vyskytnou ještě okolnosti jiné, kdy bude třeba tu neb onu osobu pokládat za osobu státně nespolehlivou. Sem by spadal na př. též případ, kdy by držitel podniku přes ustanovení § 21, odst. 1 zaměstnával osoby státně nespolehlivé, ačkoli mu to bylo známo a ačkoli mu bylo možno se postarati o nápravu; rovněž by bylo lze sem subsumovat naopak zase ty případy, kdy držitel podniku zcela bezdůvodně a úmyslně se zbavil loajálních zaměstnanců státně spolehlivých a proti zájmům obrany státu je nahradil osobami z hlediska těchto zájmů nevytázanými. Dále mohou úřady rozhodující o státní nespolehlivosti vzít v úvahu též příslušnost ke straně, která byla rozpuštěna nebo jejíž činnost byla úředně zastavena před účinností zákona o obraně státu, zvláště jde-li o funkcionáře strany nebo osoby, které jinak vyvíjely zvláštní činnost v této straně, leč by nastaly skutečnosti, nasvědčující tomu, že se jejich poměr ke státu změnil. Při tom ještě VZ dodala, že pokud se v odstavci 9 mluví o stycích s cizinou, rozumějí se tím „styky podezřelé“, ponečť slova „podezřelé styky“ se v poslední větě vztahují jak na jiné osoby státně nespolehlivé, tak i na cizinu. 23. K pozitivním znakům, které v příkladech uvádí jednak odstavec 9, jednak VZ, lze poznamenati, že tu bylo přiblíženo k skutkovým podstatám uvedeným v §§ 2 a 3 zákona č. 147/1933 Sb. z. a n. o stíhání protistátní činnosti státních zaměstnanců a některých jiných osob. Pokud jde o příslušnost k politické straně, uvádí odstavec 9 jako důvod pro označení osoby za státně nespolehlivou příslušenství k politické straně, která byla úředně rozpuštěna pro protistátní činnost teprve za účinnosti zákona o obraně státu (tedy podle zákona č. 132/1936 Sb. z. a n.). O příslušnosti k politické straně, která byla před účinností zákona o obraně státu rozpuštěna anebo jejíž činnost byla zastavena (podle zákona č. 201/1933 Sb. z. a n.) se odstavec 9 výslovně nezmiňuje, avšak VZ vzhledem k demonstrativní povaze příkladů uvedených v odstavci 9 poznamenává, že by i taková okolnost mohla býti důvodem k označení té neb oné osoby za státně nespolehlivou za předpokladů v této zprávě uvedených (viz

13 V textu je záměrně ponechána Vorlova argumentace v nezkrácené formě, protože komplexně postihuje právní a bezpečnostní aspekty pojmu státní spolehlivosti.

14 Zkratka VZ znamená Zpráva ústavněprávního výboru poslanecké sněmovny, tisk poslanecké sněmovny č. 400/1936.

o tom předešlou poznámku). K tomu sluší dodat, že před účinností zákona o obraně státu byla podle zákona č. 201/1933 Sb. z. a n. rozpuštěna jen jedna politická strana¹⁵, a to německá národně socialistická strana dělnická (Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei), a to vládní vyhláškou ze dne 11. listopadu 1933, uveřejněnou v č. 259 Úředního listu RČS ze dne 12. listopadu 1933 [...] Zastavena byla činnost německé strany národní (Deutsche Nationalpartei), a to ještě předtím, než byl vydán zákon č. 201/1933 Sb. z. a n., na základě rozhodnutí vlády ze dne 4. října 1933 výměrem okresního úřadu v České Lípě ze dne 4. října 1933.¹⁶

Pro srovnání publikace Armáda a národ z roku 1938 popisuje tuto část zákona následujícím způsobem: „Osoby státně nespolehlivé nemohou obdržeti oprávnění k provozování podniku, důležitého pro obranu státu. Byl-li držitel takového podniku pravoplatně označen za osobu státně nespolehlivou, musí určit za sebe vyhovujícího provozovatele podniku. Také členy správních, dozorčích a revizních orgánů u těchto podniků nesmějí být osoby státně nespolehlivé. U podniků důležitých pro obranu státu nesmějí býti zaměstnány také osoby státně nespolehlivé; cizinci jen se svolením vojenské správy. Držitelé podniků důležitých pro obranu státu jsou povinni podávati úřadům žádané zprávy o svém podniku a dovoliti orgánům vojenské správy přezkoumání těchto údajů v podniku. Kromě toho může býti uloženo držitelům podniků udržovati určité zásoby předmětů (surovin, výrobků apod.) a udržovati zařízení pro válečnou výrobu. Věci, které mají býti utajeny v zájmu obrany státu, musí uchovati oni i jejich zaměstnanci v tajnosti. Nesmí též povoliti vstup do podniku nepovolaným osobám.“¹⁷

Publikace Obrana státu a naše politické strany JUDr. Františka Berdycha taktéž z roku 1938 shrnuje tuto část zákona zase těmito slovy: „Dalším úkolem jest činit nutné přípravy k obraně státu již v míru, zejména připravovat mobilisaci veskeré výroby nutné za války. Jde o opatření právního podkladu, na němž by mohla býti již v míru učiněna všechna opatření, jichž je potřeba, aby účinná obrana státu byla dostatečně připravena. Po té stránce dosavadní právní řád nepostačoval. O přípravě mobilisace výroby pro obranu státu nebyly dosud vydány žádné právní normy. Zabírání průmyslových podniků pro účely obrany a upoutání pracovníků v některých podnicích dovolují dosud platné zákony o válečných úkonech až po vyhlášení mobilisace. Je známo, jaké ztráty na životech a statcích utrpěly ty válčící strany, jejichž vojska byla nedokonaleji nebo později vyzbrojena a opatřena válečným materiálem než jejich protivník. Tomu má býti co možná zabráněno a mezera v našem zákonodárství po této stránce vyplněna. Věnuje se zejména zvýšená pozornost podnikům důležitým pro obranu státu. U osob oprávněných k provozování těchto podniků zkoumá se státní

15 Dále k tématu vývoje a následného zániku vůči Československu nepřátelských sudetoněmeckých stran Kárník, Zdeněk: České země v éře První republiky. Praha 2018, s 183–184; obdobně Majewski, Piotr Maciej: Sudetští Němci 1848–1948. Dějiny jednoho nacionalismu. Brno 2014, s. 320.

16 Vorel, J.: Zákon o obraně státu, s. 31–32.

17 Kol. autorů: Armáda a národ. Praha 1938, s. 191.

*spolehlivost. Totéž platí i o členech správních, revisních a dozorčích orgánů podniků patřících právnickým osobám i o zaměstnancích. Cizinci mohou být zaměstnanci takových podniků nebo členy jich správních orgánů pouze se souhlasem vojenské správy. Zvláště důležité podniky budou registrovány a činnost jejich sledována vojenskou správou již v době míru“.*¹⁸

Zákon o obraně státu z roku 1936 byl v jistém ohledu skutečně převratný. Do československého právního řádu historicky poprvé zavedl na legální úrovni vágní definici osoby státně nespolehlivé (navíc legislativně poměrně neobvyklým, demonstrativním a spekulativním výčtem) ve svém již v textu zdůrazněném ustanovení § 19 odst. 9. Pouze státně spolehlivá osoba mohla provozovat podniky důležité pro obranu státu. Jak bylo opakovaně legislativci i autory shrnující přínosy zákona uvedeno, označení za osobu státně nespolehlivou nemohla být přijato na základě příslušnosti k určitému jazyku, náboženství nebo rase. Za státně nespolehlivé se pokládaly ty osoby, u kterých existovala důvodná jistota, že by zneužily svého postavení proti zájmům obrany státu. Jednalo se tedy poměrně neurčitě vyjádřeno o ty, kdož vyvíjeli činnost proti státní svrchovanosti, celistvosti, ústavní jednotě nebo demokraticko-republikánské státní formě a proti bezpečnosti či obraně československého státu. Dále se jednalo o osoby, jež k takové činnosti podněcovaly jiné, tuto činnosti schvalovaly či jinak podporovaly. Mohlo se jednat v tomto smyslu i o členy politické strany, která byla rozpuštěna pro protistátní trestnou činnost či dokonce o osoby, jež se se státně nespolehlivými osobami různými způsoby stýkaly.¹⁹ Pomineme-li značnou neurčitost definovaného právního pojmu, zavedla se tak do československého právního řádu tradice, kdy jistá skupina občanů mohla dostat nálepku protistátní nebezpečnosti či nespolehlivosti. To mohlo mít zásadní dopady na její postavení nejenom v oblasti veřejného práva, nýbrž též na její výdělečnou činnost, soukromoprávní vztahy či postavení v sociálním systému.²⁰

DALŠÍ BEZPEČNOSTNÍ ASPEKTY A MEZINÁRODNÍ ROZMĚR

Důležité je zmínit i úvahy tvůrců zákona v jeho další části v § 22 – Ustanovení o cizincích zaměstnaných v podnicích důležitých pro obranu státu, která s bezpečnostními aspekty státní spolehlivosti taktéž souvisí i když se nezabývá vlastními občany, ale cizími státními příslušníky zaměstnanými v podnicích klíčovými pro obranyschopnost země. Tento aspekt se následně silně projevuje i u řešených případů s mezinárodním přesahem, kdy se dotčení zaměstnanci obraceli na své

18 Berdych, František: *Obrana státu a naše politické strany*. Praha 1938, s. 27–28.

19 Řepa, T.: *Zákon o obraně státu* (č. 131/1936 Sb.), s. 400.

20 Polnar, Stanislav: *Politické a právní základy československé branné moci 1918–1938*. In: *Ústavní kontinuita České republiky s československou tradicí*. Plzeň 2018, s. 372.

zastupitelské úřady. V řadě případů se vyjadřovalo i jak u zaměstnávání cizinců, tak i u práv k nemovitostem (§ 50 zákona o obraně státu) Ministerstvo zahraničních věcí.²¹ Ve zprávě Vojenské kanceláři prezidenta republiky 30. října 1937 bylo konstatováno, že se toto ustanovení dotkne asi 40 tisíc cizinců z hlediska osobního a asi 18 tisíc ohledně přihlášek věcných práv. Z takového počtu je jasné, že nešlo o nijak nevýznamnou záležitost. Zároveň ale bylo předtím sděleno, že Ministerstvo národní obrany bude brát ohled při provádění zákona na potřeby Ministerstva zahraničních věcí a že s ním bude individuálně konzultovat. Ve zprávě však zaznělo kriticky i to, že to tak ve skutečnosti nefungovalo a Ministerstvo zahraničních věcí zjistilo, že u věcných práv šlo o mnohem víc případů, než uváděli jejich kolegové z Ministerstva národní obrany. Zachyceny tak skutečně měly být pouze ty případy, kdy se dotyčný příslušník státu obrátil o pomoc na svůj zastupitelský úřad. Celkový přehled se ve zprávě ke zmíněnému datu dochoval jen od německého velvyslanectví, kdy šlo o 61 případů v rámci jednotlivých verbálních nót. Z těch bylo kladně vyřízeno pouze osm. Ve zprávě se však dále hovořilo i o opatření v okolí Krnova, kdy bylo bez lhůty propuštěno asi 95 Němců na příkaz úřadů. Jako celkový počet tak zpráva uvádí 150. V odpovědi dr. Vogelovi jako legačnímu tajemníkovi bylo zdůrazněno, že je třeba počítat se značnými zásahy do věcných práv cizinců, že mnohé z nich nebude možné udržet v některých podnicích nebo v pohraničním pásmu. Zpráva v samém závěru obsahuje sdělení, že to celkem bylo přijato s porozuměním.²²

Intenzivní informování v tisku ohledně zákona o obraně státu probíhalo již před schvalováním ve Sněmovně. Periodikum Národní osvobození tak např. uvedlo 2. dubna 1936 shrnutí z projednávání v branném výboru, které se dotklo i státní spolehlivosti v řeči poslance zpravodaje za národní socialisty Josefa Davida: *„Jako zvlášť závažný problém, který třeba vyřešit z hlediska celostátní přípravy obrany státu, nutno uvést zajištění válečné výroby a výroby zemědělské. Souhrn těchto prací směřuje k vypracování plánu výživy armády a civilního obyvatelstva za mobilise a ve válce, Zabývá se ustanoveními osnovy o podnicích důležitých pro obranu státu, vylíčil referent, jakou váhu klade osnova na státní spolehlivost držitelů těchto podniků, jakož 1 členů jejich správních, dozorcích a revisních orgánů. Tato opatření nesměřují proti příslušníkům nečeskoslovenské národnosti a kritériem státní nespolehlivosti není a nemůže být příslušnost k určité národnosti. Státní nespolehlivost bude a musí být posuzována z hlediska samostatného, to jest půjde tu jediné o to, jde-li o osobu z hlediska státního nespolehlivou, přičemž je nerozhodno, ke které národnosti patří.“*²³

21 Archiv ministerstva zahraničních věcí (dále AMZV), meziválečná VI. sekce – právní I/16, kart. 489, provádění zákona o obraně státu v letech 1936 až 1938.

22 VHA, VKPR, kart. 178 – Zpráva úředníka Čermáka (celé jméno neuvedeno) Vojenské kanceláři prezidenta republiky ze dne 30. října 1937.

23 Zákon o obraně státu v branném výboru Sněmovny. Národní osvobození, 2. 4. 1936, s. 3–4.

Pokusme se nyní odhlédnout od rozboru a výkladu samotného zákona o obraně státu, který se intenzivně připravoval téměř dekádu.²⁴ Zásadní pro další vývoj (jak v rovině vnitrostátní, tak mezinárodní) je postoj jednotlivých politických stran, který se projevil intenzivním soubojem emocí, dojmů a argumentů zaměřených na veřejnost při schvalování tohoto zákona, přičemž finální podobu poslanecká debata rozhodně ovlivnila. Ministr národní obrany František Machník zákon proto nazval „magna charta naší obrany“. Poslanecká sněmovna zákon projednávala v dubnu a senát v květnu, na něj pak navazovalo celkem sedm prováděcích nařízení vydaných v průběhu června a července.²⁵ Při projednávání zákona promluvílo mimo jeho zpravodaje v Poslanecké sněmovně i Senátu 38 poslanců a 29 senátorů.²⁶ I to ukazuje, s jakou vážností byla osnova zákona pojmána a jak silný politický souboj tento proces provázal. Pro schválení zákona o obraně státu hlasovala celá vládní koalice a většina opozice, včetně slovenských, německých a maďarských politických stran. Proti se postavily pouze dvě strany, a to Sudetoněmecká strana, která měla oficiálně výhrady k některým hlavám zákona, a komunistická strana, která zákon odmítla jako celek.²⁷

PROJEDNÁVÁNÍ ZÁKONA A POLITICKÝ STŘET

Z projednávání zákona o obraně státu v Národním shromáždění se dochovaly pronesené proslovy. Řada z nich se problematiky státní spolehlivosti a nově zaváděného právního pojmu pochopitelně také dotkla. Projednávání zákona o obraně státu rovněž provázely mnohé silné emoce. Zajímavá je už úvodní řeč ministra národní obrany Františka Machníka: „*Vroucně si přejeme, aby toho nebylo třeba, aby nás válka nikdy nepostihla. My ji nikdy nezačneme. Víme však, že není všude stejná vůle a že to nezáleží jen na nás. Víme, že se kolem nás konají zastřené i nezastřené velké vojenské přípravy. Je proto třeba připravit včas a promyšleně naši obranu. Už to vyžaduje četných zásahů na všech stranách. V dobách kritických, zvláště za mobilisace a za války jdou přirozeně tyto zásahy mnohem dále. Tato opatření by se učinila a musela učiniti, i kdybychom neměli žádného zákona a žádného zmocnění. To je tzv. právo nouzové, všeobecně v celém světě uznávané, a nikdo by se v této době nad tím nepozastavoval. Ale vláda pokládá za právnicky správnější, když se i tyto eventuelní otázky vyřeší a upraví už dnes. Proto navrhuje značná zmocnění, která se nám dnes, v tiché, mírové době, zdají dalekosáhlá. Vojenská správa a vláda nebude však nikdy bez kontroly. Možnost, ba povinnost kontroly, k níž ústava povolává Národní shromáždění,*

24 Řepa, T.: Reakce vojenské správy na zvýšené ohrožení republiky ve 30. letech se zaměřením na přijetí zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu, s. 63.

25 Šrámek, Pavel: Ve stínu Mnichova: z historie československé armády 1932–1939. Praha 2008, s. 45–46.

26 Berdych, F.: Obrana státu a naše politické strany, s. 43.

27 Řepa, T.: Proces schvalování zákona o obraně státu z roku 1936, s. 52.

zůstává zajištěna i neztenčena. To zdůraznily již sněmovní výbory. Aniž se hodlám obíratí jednotlivostmi osnovy, k některým otázkám přec chci říci toto: Opakuji předně, co jsem řekl při zahájení jednání o tomto vládním návrhu v branném výboru: zákon ukládá velké povinnosti a břemena všem, bez výjimky, bez privilegií. (Potlesk.) Žádá na všech maximum. Na těch, kteří mají víc, žádá více. Je proto nesprávné, tvrdí-li někdo opak. Zákon se týká všech bez výjimky národnosti, a mluví-li o osobách státně nespolehlivých, musí je mít státní správa v patrnosti a bránit se proti nim, ať jsou tyto osoby příslušníky kterékoli národnosti. Mohu ujistit slavnou sněmovnu, že vláda bude postupovati proti nespolehlivým výjimkám v obyvatelstvu stejně přísně. (Potlesk. – Výkřiky komunistických poslanců.) Nikdo nemusí se obávat, že bychom podle těchto ustanovení proti němu postupovali, bude-li stát v duchu tohoto zákona v jedné linii s námi na ochranu státu.“²⁸

Resoluční návrh komunistů přednesený na téže schůzi Klementem Gottwaldem zněl takto: „*Vládě se ukládá, aby za účelem organisace účinné obrany lidu a republiky před fašistickým útočníkem předložila návrh zákona založeného na těchto zásadách: 1. Výdaje spojené s obranou země budiž přeneseny na ty, kdož mohou platiti, to je na bohaté. Nechť jsou učiněna zejména tato opatření: sestátněny všechny zbrojařské podniky bez náhrady. Výroba, dovoz a provoz zbraní po staven pod demokratickou kontrolu. [...] 3. Proti reakčním fašistickým nepřátelům lidu a agentům a pomocníkům zahraničního fašismu budiž přísně zakročeno. Zejména nechť je stíhána jakákoliv propaganda a snaha zrušiti smlouvu Československa se Sovětským svazem a uzavřítí spojení Československa s fašistickým Německem, anebo, pane Hlinko, s Polskem Pilsudského. Nechť jsou ze správních rad, vedení a ředitelství podniků a společností odstraněni říšskoněmečtí i domácí reakcionáři a fašisté, agenti a pomocníci Hitlera. O tom, koho nutno ze stanoviska obrany lidu a země proti fašismu považovati za nespolehlivého, rozhodují plenární schůze osazenstva příslušného podniku.“²⁹*

Komunistický poslanec Jaromír Dolanský se na další schůzi o den později při pokračování projednávání přijetí zákona o obraně státu přímo opřel do definovaného pojmu státně nespolehlivé osoby i s demagogickým odkazem na SSSR: „*Z hlediska obrany proti Hitlerovi a fašismu je někdo docela jiný nespolehlivým. Nespolehlivými jsou ti, kdož slouží zahraničnímu fašismu, a zvláště jeho válečným a útočným záměrům a kdož vědomě a aktivně pracují ke zřízení fašistického režimu*

28 Proslov ministra národní obrany agrárníka Františka Machníka při projednávání vládního návrhu (tisk 370) zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu (tisk 400) v Národním shromáždění. Stenoprotokol 39. schůze Poslanecké sněmovny Národního shromáždění Československé republiky [online]. psp.cz. 28. dubna 1936. Dostupné z <<https://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/039schuz/s039006.htm>> [22. 11. 2024].

29 Proslov komunistického poslance Klementa Gottwalda při projednávání vládního návrhu (tisk 370) zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu (tisk 400) v Národním shromáždění. Stenoprotokol 39. schůze Poslanecké sněmovny Národního shromáždění Československé republiky [online]. psp.cz. 28. dubna 1936. Dostupné z <<https://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/039schuz/s039008.htm>> [22. 11. 2024].

u nás, kdo usilují o zrušení přátelského mírového svazku Československa se Sovětským svazem. Z hlediska obrany země jsou státně nespolehliví ti, kdož brojí proti úplné rovnoprávnosti všech národů a kdož národnostně štvou a na druhé straně se paktují s Henleinem. Z hlediska obrany republiky jsou nespolehliví, kdo porušují a zkracují práva a svobody lidu, kdož využívají svého vlastnictví k dosažení mimořádných zisků, snižující bídné mzdy dělníků a platy zaměstnanců. Jsou nespolehliví ti, kdož ulévají kapitál do ciziny, kdo defraudují daně, jsou nespolehliví všichni ti hrdinové lihových, benzínových, bankovních a fénixových afér. Dnes, kdy hrozí Hitler, zkáza a barbarství fašismu, je záchrana jen v jednom: Spojiti osudy této země a jejích národů s osudem lidu, s osudem malého pracujícího člověka. A na druhé straně navázati na největší pokrokovou sílu světa, na zemi socialismu, na Sovětský svaz. (Potlesk komunistických poslanců.) Vy děláte, jak dokazuje i tato osnova, páni vlastenci, pravý opak.“³⁰

Dne 12. května 1936 vystoupil národně socialistický senátor a zpravodaj za výbor ústavně-právní prof. JUDr. Albert Milota a ve své řeči se vyjádřil i k pojmu státní spolehlivosti následujícím způsobem: „*Proti ustanovení o státně nespolehlivých občanech se ozval odpor, a zvláště říšskoněmecké listy psaly, že dělíme všechny obyvatele na státně spolehlivé, kteří budou mít všechna práva, a na státně nespolehlivé, kteří budou všech práv zbaveni, a že státně nespolehlivými budou všichni naši Němci. To je naprostá nepravda. Nejprve třeba si uvědomiti, že vylučování osob státně nespolehlivých se neděje všeobecně, nýbrž jen pro úzký výsek výroby, totiž pro podniky důležité pro obranu státu, že v takových podnicích nemůže stát ponechat osoby, které jsou zřejmě jemu nepřátelské, je tak samozřejmé, že ani není třeba to odůvodňovat. Ostatně snad je mravnější je pouze odstraňovati, než je zavírat do koncentračních táborů. Rovněž je nepravda, že by tímto ustanovením byli uznáváni za státně nespolehlivé všichni občané německé národnosti. Právě naopak. Aby byla odstraněna jakákoliv možnost podobné stranickosti, vložil ústavně právní výbor poslanecké sněmovny do zákona definici pojmu státní nespolehlivosti, snaže se, aby tímto vymezením po stránce negativní i pozitivní bylo zabráněno každé individuální křivdě, hlavně i z důvodu národnostního apod., neboť podle této definice příslušnost k určitému jazyku, náboženství nebo rase nesmí býti sama o sobě důvodem, aby někdo mohl býti prohlášen za státně nespolehlivého. Státní nespolehlivost se tu definuje z hlediska ryze věcného, aby výroba v tak důležitých a nezbytně potřebě státu sloužících podnicích nebyla podlamována nebo poškozována a aby tajemství, jež při tom třeba zachovávat, nebylo vyzrazováno nebo dokonce zneužíváno na škodu obrany státu.“³¹*

30 Proslov komunistického poslance Jaromíra Dolanského při projednávání vládního návrhu (tisk 370) zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu (tisk 400) v Národním shromáždění. Stenoprotokol 39. schůze Poslanecké sněmovny Národního shromáždění Československé republiky [online]. psp.cz. 29. dubna 1936. Dostupné z <<https://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/040schuz/s040002.htm>> [22. 11. 2024].

31 Proslov národně socialistického senátora Alberta Miloty při projednávání usnesení Poslanecké sněmovny (tisk 183) zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu (tisk 190) v Národním shromáždění. Stenoprotokol 32. schůze Senátu Národního shromáždění Československé republiky

Jako důležité svědectví lze na senátním jednání z 13. května 1936 zmínit velmi emotivní a kritické vystoupení Karla Hermanna Franka z pozice předsedy klubu poslanců a senátorů Henleinovy Sudetoněmecké strany. Frank toho dne na plénu prohlásil: *„Vyhrazuje si prozkoumati s jistých stanovisek formulování osnovy zákona, a to jednak ze stanoviska jak dalece dotýká se zákon ústavy a ústavně zaručených práv nebo ustanovení, za druhé jak dalece zákon vyhovuje demokratické zásadě a v naší ústavě zakotvené zásadě rozdělení moci, moci zákonodárné, moci soudcovské a moci prováděcí a jak dalece tak zachována zůstává právní jistota; za třetí jak dalece osnova vyhovuje zásadě rovnosti všech státních občanů; za čtvrté zdali ustanovení a formulace zákona ve všech částech jsou dosti jasné, aby se zabránilo zneužití těchto ustanovení, a konečně zdali zákon snad neobsahuje také tvrdosti, kterých není absolutně potřebí v zájmu branné pohotovosti nebo obrany státu. Tu přicházíme hned k třetí hlavě osnovy zákona. Třetí hlava stanoví pojem státní nespolehlivosti. Tážeme-li se, co to znamená, nalézáme na to v zákoně jen nedostatečnou odpověď. Uznáváme právo a nutnost zkoumati spolehlivost všech, kdož jsou zaměstnání v podnicích vojensky důležitých. Přezkoumati jejich státní spolehlivost je věcí samozřejmou, neboť jinak by v těchto podnicích byla za okolností možná sabotáž. To jest jasné, o tom není pochybnosti. Proto byla zde snaha – a musí se to uznati – naléztí nějakou definici státní nespolehlivosti. Jest ovšem těžké dáti takovou zcela jasnou a přesnou definici, snad to také není zcela možné, ale definice, kterou máme před sebou, naprosto se nepodařila. Jestliže však definice, která má býti jasnou, začíná slovy: „Především k tomu patří...“ – a nyní se jmenuje několik věcí, tážeme se ovšem, „co po tom všem také ještě k tomu náleží.“ To je necháno otevřeno. A když definice končí slovy: „a jiných více“, je celá definice pro kočku. Taková definice je právě tak elastická jako nejlepší syntetický kaučuk a továrníci, kteří vyrábějí takovéto zboží, mohou si na to vzít patent a dostanou tento patent také od všech, kdož mají zájem na tom, aby zákonitá ustanovení byla kaučukovitá a aby se jich mohlo používat po způsobu kaučuku. (Potlesk.) Podívejme se, jak se vlastně státní nespolehlivost, zjišťuje. Podle osnovy zákona musí ji zjišťovati správní úřad individuálně. Tento úřad má generální právo zjistiti, zda je někdo, spolehlivý či nespolehlivý. [...] Vaše ujištění, že zákona nebude používání libovolně, jest jistě míněno poctivě a my vám to věříme. Přiznáváme vám rádi svou dobrou víru, nemáme však jistoty, že podržené úřady budou podle toho jednati, neboť ze správní praxe, potvrzené nesčetnými správními akty od několika let, jsme seznali, že nižší správní úřady takovéto sliby neplnily a že kaučukové zákony byly právě tak prováděny, že projevovaly účinky na úkor slabších. Připomínám jazykové zkoušky, boj o pracovní místo, o půdu, o existenci, všechno to, co nám v sudetskonečmeckém území*

[online]. senat.cz. 12. května 1936. Dostupné z <https://www.senat.cz/informace/z_historie/tisky/4vo/stena/032schuz/S032001.htm> [22. 11. 2024].

*způsobilu velikou nezaměstnanost, připomínám poškozování při obsazování míst ve státní službě a všechny ty věci, o kterých jsme vám již tisíckrát mluvili.*³²

KONKRÉTNÍ PROŠETŘOVANÉ PŘÍPADY

S ohledem na § 49³³ zákona o obraně státu, který byl věnovaný určení, na koho se vztahují práva k nemovitostem (zjednodušeně vysvětleno cizinci a právnické osoby byly povinny oznámit svá nabytá majetková práva v pohraničním pásmu nebo v obvodu opevněných a jiných pro obranu státu důležitých míst), se v dochovaných spisech (jedná se o tisíce případů) opakovaně řešila státoobčanská spolehlivost vlastníků nemovitostí a další okolností jejich případů.³⁴ Bedlivě se přitom hlídala i politická činnost takových osob. Vojenská správa měla možnost dle zákona a § 50³⁵ (projednávání oznámení podle § 49 – nutný souhlas vojenské správy ohledně práv k nemovitostem) na zjištění skutečnosti zareagovat.

- 32 Proslov předsedy klubu poslanců a senátorů Henleinovy Sudetoněmecké strany Karla Hermanna Franka při projednávání usnesení Poslanecké sněmovny (tisk 183) zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu (tisk 190) v Národním shromáždění. Stenoprotokol 33. schůze Senátu Národního shromáždění Československé republiky [online]. 13. května 1936. Dostupné z <http://www.senat.cz/informace/z_historie/tisky/4vo/stena/033schuz/S033012.htm> [22. 11. 2024].
- 33 § 49 zákona o obraně státu č. 131/1936 Sb. Na koho se vztahují zvláštní ustanovení o právech k nemovitostem. (1) Nabyli-li cizinci nebo právnické osoby neb jiná sdružení osob anebo majetku k nemovitostem, ležícím v pohraničním pásmu (§ 34, odst. 1) nebo v obvodu opevněných a jiných pro obranu státu důležitých míst (§ 35, odst. 1), držby, vlastnického neb jiného věcného práva (vyjímajíc právo zástavní), anebo práva pachtovního nebo nájemního (vyjímajíc nájem stanovené vládním nařízením), jsou povinni oznámiti to do šesti neděl zemskému úřadu příslušnému podle polohy nemovitosti; to platí obdobně o právech horních, vodních, honebních a rybářských. Lhůta k oznámení počíná u práv nabytých před účinností tohoto zákona dnem této účinnosti, a jde-li o práva později nabytá, dnem, kdy bylo těchto práv nabyto. (2) Ustanovení předcházejícího odstavce platí obdobně, jestliže československý státní občan, mající některé z práv uvedených v předcházejícím odstavci, pobude československého státního občanství; lhůta k oznámení tu počíná dnem, kdy občan pozbyl československého státního občanství. (3) Ustanovení odstavce 1 se nevztahuje na Československý stát, na svazky československé územní nebo zájmové samosprávy, jakož i na ústavy, podniky a fondy jim náležející neb jimi spravované, dále na ty právnické osoby neb jiná sdružení osob anebo majetku, které budou osvobozeny od povinnosti oznamovací, uvedené v odstavci 1, vládním nařízením neb úřadem, kterému to vládní nařízení svěří; tento úřad, je-li to úřad civilní, postupuje při uvedení osvobozování v dohodě s vojenskou správou. Dostupné z <<https://www.aspi.cz/products/lawText/1/6551/1/2/zakon-c-131-1936-sb-o-obrane-statu/zakon-c-131-1936-sb-o-obrane-statu>> [22. 11. 2024].
- 34 Národní archiv (dále NA), Ministerstvo vnitra – stará registratura (dále MV-I SR), kart. 5663 – oznámení podle § 49 zákona o obraně státu č. 131/1936 Sb. z. a n.
- 35 § 49 zákona o obraně státu č. 131/1936 Sb. Na koho se vztahují zvláštní ustanovení o právech k nemovitostem. § 50 zákona o obraně státu č. 131/1936 Sb. Projednávání oznámení podle § 49. Dostupné z <<https://www.aspi.cz/products/lawText/1/6551/1/2/zakon-c-131-1936-sb-o-obrane-statu/zakon-c-131-1936-sb-o-obrane-statu>> [22. 11. 2024].

Mezi případy, u kterých se ze spisů dozvídáme zajímavé podrobnosti, patří např. situace z března 1938, kdy bylo rozhodnuto o výstavbě strojního závodu v Bojkovicích na Moravě. Bylo rozhodnuto ze strany ministrů vnitra a veřejných prací, aby působnost příslušnost stavebního úřadu přešla v tomto případě na zemský úřad v Brně. Také bylo jasně konstatováno, že vše musí být zařízeno tak, aby zařízení a uspořádání stavby zůstalo utajeno. Ministerstvo národní obrany přitom vyrozumělo i firmu Kyšer a spol., chemické a strojní závody v Praze jako stavebníka závodu, aby podala s odvoláním na příslušný výnos žádost o stavební povolení a případně i jiná řízení, jichž je k uskutečnění stavby a v souvislosti s ní třeba. Vyrozumění ze strany Ministerstva národní obrany dorazilo Zemskému úřadu v Brně a na vědomí i Ministerstvu vnitra, veřejných prací, obchodu a sociálních služeb a také velitelství III. sboru v Brně.³⁶

Zajímavý případ dochovaný ve spisech se týkal i kauzy senátora za Henleino-vu SdP Otto Krommera z Horního Benešova v okrese Bruntál, který opakovaně vstupoval na svoje pozemky v pohraničním opevněném pásmu bez jakékoliv legi-timace. Když správce státní policejní expozitury na základě upozornění stráž-ního praporu XXIV. pěšího pluku 34 „Střelce Jana Čapka“ senátora Krommera informoval o tom, že se jedná o neoprávněný vstup a je nutné si opatřit legiti-maci opravňující ke vstupu na pozemky v opevněném pásmu dle intencí zákona o obraně státu, senátor se tím cítil dotčen a prohlásil, že ke vstupu na své po-zemky mu musí stačit senátorská legitimace a že v této záležitosti bude inter-venovat. Záležitost byla řešena v červenci a srpnu 1938. I z toho je jasné, že po odstoupení pohraničního území na základě přijetí Mnichovské dohody případ dále nepokračoval, a to jak v důsledku změny hranic, tak zánikem mandátu sená-tora Krommera v říjnu 1938.³⁷

Zajímavou sondou do tehdejšího dění je i případ ze srpna 1938, kdy se Ministerstvo veřejných prací dotazovalo na důvod, proč byli tři zaměstnanci (Josef Vančura narozený 8. března 1907, Jaroslav Malina narozený 11. dubna 1908 a Vladimír Smrkovský narozený 15. října 1906) společnosti Vacuum Oil Company, akciové společnosti v Kolíně propuštěni a proč u nich bylo provedeno šetření četnictvem a domovní prohlídka a odvoláním na to, že jde o státní podnik důležitý pro obranu státu. Z odpovědi Presidia Zemského úřadu v Praze posléze vyplynulo, že šlo o případ hospodářského vyzvědačství podle zákona č. 71/1935 Sb. ze dne 9. dubna 1935 o hospodářském vyzvědačství³⁸, za který byly obvi-

36 NA, MV-I SR, kart. 5659 – Kyšer a spol., závod v Bojkovicích, prohlášení za stavbu důležitou pro obranu státu podle § 55 zákona na obranu státu.

37 NA, MV-I SR, kart. 5659 – Otto Krommer, senátor z Horního Benešova – Luh, neoprávněný vstup do opevněného pásma, července a srpen 1938.

38 Na tento zákon přitom zákon o obraně státu č. 131/1936 Sb. navazoval ve svém § 24 Povinnosti podniků důležitých pro obranu státu, kde se v odstavci 5 konstatuje: „(5) Ustanoveními předcházejících odstavců nejsou dotčena ustanovení zákona ze dne 9. dubna 1935, č. 71 Sb. z. a n.,

něny celkem čtyři osoby, z toho tři jmenovaní zaměstnanci firmy Vacuum Oil Company. Čtvrtou osobou pak byl Karel Trenčanský narozený 31. srpna 1903, úředník státní rafinerie nafty v Bukové v okrese Brezno nad Hronem na Slovensku. Jaroslav Malina měl opisovat specifičáční tabulky a různé výrobní postupy jednotlivých tajných továrních výrobků, Vladimír Smrkovský měl bez svolení správou závodu předávat výrobní postupy a Josef Malina měl svou nedbalostí způsobit, že k tajným informacím měly přístup osoby nepovoláné, které z nich činily výpisky. Karel Trenčanský měl pak v dopisech vybízet Vančuru k provádění hospodářského vyzvědačství. Tři obvinění zaměstnanci společnosti Vacuum Oil Company vinu doznali. Trenčanský doznal, že chtěl získaných informací využít ve svůj prospěch. V říjnu 1938 se tím ve spisu případ bez dalších informací uzavřel i s konstatováním, že zároveň byla u všech prověřena státní politická spolehlivost.³⁹

Posledním pro tuto kapitolu vybraným případem z mnoha jiných možných příkladů je oznámení ohledně práv k nemovitostem podle § 49 zákona o obraně státu firmou De Ball, akciovou společností v Kraslicích z července 1936 a poté února 1937. První oznámení se týkalo vlastnického práva k nemovitostem (louky, pole, pastviny, stavební parcely, domy a tovární budovy) v katastrálním území v Kraslicích, druhé vodního práva – odběru vody na řece Švatavě v hodnotě 400 m³ za jeden pracovní den. Četnická stanice v Kraslicích v únoru 1937 situaci prověřovala a sdělila, že firma je podnikem důležitým pro obranu státu, který leží v opevněném pásmu a že jsou přítomny jisté podezřelé okolnosti. Vedoucí ředitel Bedřich Ashauer a jeden dílenský mistr jsou říšskoněmečtí státní příslušníci. Firma samotná zaměstnává 150 dělníků a 34 úředníků, po roce 1928 se navíc společnost dostala do závislosti na jisté říšskoněmecké firmě, které dluží pět milionů korun československých. Bylo tak navrženo opatření dle § 50 zákona o obraně státu spočívající v uložení povinnosti majiteli dát svůj majetek spravovat okresním úřadem schváleným československým státním občanem s možností provádět jakékoliv změny. S tím následně souhlasilo i Ministerstvo národní obrany a strukturovalo svoji odpověď z 28. dubna 1937 s uložení celkem pěti omezení – 1. Správní rada bude složena výhradně z československých státních občanů, trvale v Československu usídlených. 2. Firma se zavazuje zlikvidovat do jednoho roku svoji závislost na říšskoněmeckých činitelích a do stejné doby nahradit ředitele Ashauera československým státním příslušníkem. 3. Firma bude zaměstnávat výhradně československé státní příslušníky a propustí na vyzvání osoby, které budou označeny za státně nespolehlivé. 4. Majetek firmy bude spravován československým státním občanem, schváleným okresním úřadem za souhlasu vojenské správy a jakékoliv změny na majetkové podstatě jsou vázány

o hospodářském vyzvědačství.“ Dostupné z <<https://www.aspi.cz/products/lawText/1/6551/1/2/zakon-c-131-1936-sb-o-obrane-statu/zakon-c-131-1936-sb-o-obrane-statu>> [22. 11. 2024].

39 NA, MV-I SR, kart. 5659 – pátrání firmy Vacuum Oil Company v Kolíně, srpen až říjen 1938.

tímtež schválením a souhlasem. 5. Vojenským, četnickým a státně policejním orgánům, řádně vykázaným je dovolen kdykoliv vstup na pozemky a do objektů podniku, v mezích zákonných ustanovení o podnicích důležitých pro obranu státu. K tomu následně vyjádřilo 19. srpna 1937 i Ministerstvo spravedlnosti své stanovisko a označilo některé požadavky (omezení v bodu 4, za nadbytečné, proti většině nemělo námitek. Navrhlo i ve shodě s Ministerstvem sociální péče prověření, zda je podmínka v bodu 2, pokud to znamená vyplacení pětimilionové finanční pohledávky, splnitelná. Ve spisu je z 5. dubna 1937 přítomno i vyjádření policejního úřadu v Kraslicích o tom, že proti řediteli Ashauerovi nebyly zjištěny žádné závady, které by vylučovaly jeho státní a politickou spolehlivost.⁴⁰

Důležité je dodat i pohled Ministerstva zahraničních věcí, které se opakovaně k záležitostem aplikace zákona o obraně státu také vyjadřovalo. 3. března 1938 ve vztahu k maďarským optantům dotčeným § 49 zákona o obraně státu nabádalo k citlivé užívání této legislativy a sdělilo: „Z důvodů zahraničně-politických bylo by si ovšem přáti, aby praktického použití par. 49 a násl. zákona č. 131/36 vůči optantům bylo používáno jen v případech krajně nutných pro obranu státu, neboť dnešní politická situace je nejméně vhodnou k tomu, aby byly spory tohoto druhu projednávány na mezinárodním fóru.“⁴¹

SOUBOJ V TISKU A MEZI PRÁVNÍKY

Státní spolehlivost se stala i tématem, kde se mezi sebou i ve svém stranickém tisku vymezovaly i politické strany, které jinak zvyšování obranyschopnost země vyjádřené i přijetím zákona o obraně státu podporovaly a seděly spolu ve vládě, konkrétně tehdejší druhé vládě Milana Hodži. Např. periodikum agrární strany Venkov tak v článku několik dní před projednáváním zákona ve Sněmovně z 18. dubna 1936 vůči národním socialistům kousavě poznamenalo: „Naši národní socialisté jsou velmi lehkomyslnou stranou. Mají obyčejně kuráž, když daleko vážnější věci nedovolují, aby se jimi někdo zabýval. V den velikonočního míru ohlásili ve své revui možnost voleb. Včera se k této možnosti vracejí a tvrdí, že prý budou volby pro obilní monopol. Beze všeho pro tyto volby bychom byli. Vložili bychom zemědělcům, kterak národní socialisté chtějí pšeničná pole změnit v pastviny, kterak chtějí snížit ceny obilí. Národně socialistický „A-Zet“ chce zemědělské veřejnosti namluviti, že návrh Obilní společnosti je návrhem republikánské strany. Republikánská strana je pro pevné ceny obilí, protože obilní monopol má význam právě v tom, že zabráňuje spekulaci. Věc je však vážnější, nežli aby pro stranická gesta mohlo dnes býti vyvoláváno zdání, že je nutno po roce konati opětné volby. Především bude několik set a tisíc voleb do obcí, takže

40 NA, MV-I SR, kart. 5659 – De Ball, akc. Spol. v Kraslicích, oznámení podle § 49 zák. o obraně státu, březen až srpen 1937.

41 AMZV, meziválečná VI. sekce – právní I/16, kart. 489 – maďarští optanti, řízení podle § 49 a n. zákona o obraně státu z 3. března 1938.

není potřebí voleb do parlamentu. Dosavadní všechny volby ukázaly, že národní socialisté klesají. Ubezpečujeme je, že na venkově nezískají a že jsou na nezadržitelném úpadku. Je však možno, aby v době, kdy všechny státy a národy starají se o zabezpečení míru, oddali jsme se lehkomyšlné volební agitaci a stranickým štvárcím? Není dnes nic důležitějšího nežli to, aby některá strana získala o dva, tři mandáty více? Dělají národní socialisté politiku pro volby, anebo pro národ a stát? Kdo dnes volá po volbách, dokazuje svou naprostou bezradnost a svou neschopnost být v čele politického vedení národa. Je krajní lehkomyšlností vyvolávat dnes potřebu voleb, kdy je potřebí naopak nejužší konsolidace a spolupráce. Říkáme otevřeně, že se volbám nevyhýbáme. Volby vyčistí vesnici. Republikánská strana vyjde z nich silná. Ukázaly to již zemské volby po parlamentních. Lid se soustředí kolem velikých politických celků. Nemusíme se proto báti voleb a chceme velmi upřímně říci národním socialistům, že chtějí-li volby, mají možnost je vyvolati, mají možnost jíti ku prezidentu republiky a o ně požádati, ale politická strana, která není schopna spolupráce a volá po volbách, ta nemůže ani po volbách jíti do koalice. Možná, že by z voleb bylo národním socialistům velmi horko a že by nenašli většinu, která by s nimi spolupracovala. Je komické a ubohé, když pan „Nikdo“ z národně socialistického listu chce posuzovati státní spolehlivost zemědělského lidu. Že se nestydí sami před sebou. Kdyby měla státní spolehlivost být měřena národními socialisty, tak to s republikou, dopadalo možná velmi špatně. Když tisk národních socialistů takto píše o státní spolehlivosti, není pak divu, že snižuje jejich význam a že každá vážná akce určí mez státní spolehlivosti končí blamáží a vyvolává pochybnosti.⁴²

Na politické pnutí mezi českými a německými politiky ve Sněmovně opřený o situaci v pohraničí narážel článek Poledních listů z 6. března 1937: „K slovní přestřelce došlo při řeči poslance Domina. Řečník totiž zdůrazňoval: Henleinova politika, opírající se o Třetí říši usiluje o autonomii naší německé menšiny a tím vlastně o rozbití státu. Byl by to nepochybný začátek konce, kdybychom svůj národní stát přeměnili po způsobu švýcarském v národnostní. Sudetoněmecká strana hledá neustále kulturní jednotu všech Němců ve střední Evropě. Kdyby šlo o tuto kulturní jednotu, nikdo by proti tomu neměl námitek. Leč ve skutečnosti pod pláštěm kulturní jednoty jde o jednotu politickou. V přijímání do státních služeb nemůže rozhodovati národnostní klíč, nýbrž kvalifikace, znalost státního jazyka a naprostá státní spolehlivost. Posuzujeme-li počet německých státních zaměstnanců z tohoto hlediska, musíme říci, že Němci za dnešních okolností mají více, než jim přísluší. Ostatně nutno se podívat tam, kde Němci dnes mají majoritu, na př. do Liberce, kde v letech 1929–1937 bylo přijato 374 městských zaměstnanců a mezi nimi pouze 7 Čechů. Ze 183 sil u městského úřadu je jen jediný zaměstnanec české národnosti, z dělníků jen jediný Čech, všechny městské podniky zaměstnávají výhradně Němce.“⁴³

42 Národové bojují o mír a národní socialisté chtějí volby. Venkov: orgán České strany agrární, 18. 4. 1936, s. 5.

43 Máme učit německé děti zpívat „Deutschland über alles“. Polední list, 6. 3. 1937, s. 5.

S přímou kritikou zavedené státní spolehlivosti a dalšími obavami problematického soužití Čechů a Němců v jednom státě ze strany německojazyčného periodika Neues Tagblatt für Schlesien und Nordmähren vycházejícího v Opavě se můžeme setkat v článku Es geht um den Glauben and das Recht („Jde o víru a právo“ – volný překlad autora) z 20. listopadu 1937. Ten se mimo jiné opírá o vyjádření poslance Henleinovy SdP Gustava Peterse v rozpočtovém výboru Sněmovny, který uvedl, že ustanovení zákona o obraně státu o státní spolehlivosti jak u zaměstnavatelů, tak u zaměstnanců, je třeba naléhavě změnit a že snahou vojenské správy musí být šetřit nálady německého obyvatelstva. Uveřejněna byla v článku i reakce ministra zahraničních věcí Kamila Krofty, který ve svém závěrečném slově v reakci na slova poslance Peterse uvedl, že nezná žádnou jinou zemi, kde by bylo tolik cizinců na významných pozicích ve firmách, které jsou důležité z hlediska státu, jako je tomu v Československu. Ministr Krofta uvedl, že se snaží v plné shodě s obranou státu řešit tyto záležitosti co nejšetrněji, což je chápáno i v okolních státech.⁴⁴

Zde je nutné také dodat, že ač se zákonu o obraně státu zevrubně věnoval německojazyčný tisk či přímo periodika sudetských Němců v Československu⁴⁵, pojem státní spolehlivosti byl zpochybňován jen velmi výjimečně protože obdobný institut fungoval i jinde po Evropě. Navíc jak ukázaly pozdější události či přímo v textu této kapitoly citovaný postoj K. H. Franka při projednávání zákona o obraně státu, ze strany Henleinovy SdP by bylo velmi netaktické toto ustanovení napřímo příliš intenzivně kritizovat, protože by se tím ukázal nepřátelský postoj vůči československému státnímu zřízení, který se teprve měl projevit o cca dva a půl roku později.⁴⁶

Přijetí zákona a zavedení pojmu státní spolehlivost vedlo i k rozsáhlé výměně názorů i mezi právníky, zejména českými a německými, což demonstruje např. článek pod názvem Pochybnosti o československé demokracii. Ten uvádí poznámky ke knize německého právníka Fritze Sanderu⁴⁷ v časopise Všehrd v roce 1937 ze strany českého právníka Josefa Keperta. Kepert hájí stanovisko zákonodárců a zpochybňuje teze Sanderovy, že je pojem v přímém rozporu k demokratickým zásadám, tedy že určité politické přesvědčení nemůže znamenat hospodářskou újmu pro občana a je na cestě k autoritativnímu státu, kde se připouští jen určité smýšlení. Kepert argumentuje, že právě proto byly určité podniky jako důležité pro

44 Es geht um den Glauben and das Recht. Neues Tagblatt für Schlesien und Nordmähren, 20. 11. 1937, s. 1.

45 Mimo jiné Juristen-Zeitung für das Gebiet der Tschechoslowakischen Republik, 15. 8. 1936, s. 4; Deutsches Wirtschaftsjahrbuch für die Tschechoslowakei 1938, 6 (1), s. 202; Znamer Wochenblatt, 24. 11. 1937, s. 4.

46 Brandes, Detlef: Sudetští Němci v krizovém roce 1938. Praha 2012.

47 Sander, Fritz: Allgemeine Staatslehre: eine Grundlegung. Brno 1936; obdobně zaměřená byla i další jeho práce Týž: Das Staatsverteidigungsgesetz und die Verfassungsurkunde der Tschechoslowakischen Republik. Brno 1936.

obranu státu odlišeny od ostatních, aby byl zdůrazněn jejich veřejný zájem, před nímž musí ustoupit každý „běžný“ hospodářský zájem.⁴⁸

Přijetí zákona o obraně státu i s nově zavedeným pojmem státní spolehlivosti mělo pochopitelně významný dopad na podnikání (koncese, živnosti) v zemi. Sešit Slovníku veřejného práva československého, který vyšel po válce v roce 1948, shrnoval tyto změny a pravidla i s ohledem na ostatní platné právní normy následujícím způsobem: „Vzhledem k osobě podnikatelové se vyhledává spolehlivost a zvláštní způsobilost. Spolehlivost vzhledem k příslušné ž-i se žádá u všech konc. ž-i (§ 23/1). Spolehlivost je více než pouhá zachovalost. Pro držitele podniků důležitých pro obranu státu je předepsána státní spolehlivost (č. 131/36 §19); pro obchod s hadry v pohraničí spolehlivost po stránce důchodkové (č. 143/84). U hostinské a výčepnické živnosti se žádá spolehlivost a bezúhonnost, a to nejen vzhledem k žadateli, nýbrž i vzhledem k členům jeho rodiny (§ 18/1). Stejně pro drobný prodej pálenek (č. 62/81), pro detektivní ústavy (č. 41/04) a pro telegrafní a telefonní zpravodajství (č. 53/02). Bezúhonností se rozumí dobré mínění veřejnosti o způsobu života určité osoby, jakož i vážnost její u spoluobčanů.“⁴⁹

ZÁVĚREM

Na závěr je třeba zmínit, že zákon o obraně státu obsahoval i trestní ustanovení. Dochovaly se statistické soupisy – měsíční výkazy prošetřovaných případů, které však zpravidla neobsahují detaily o případech.⁵⁰ Zajímavé je přitom to, že evidence je vedena zároveň za dva zákony, které se dotýkaly bezpečnosti země, tedy jak zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu, tak zákona č. 50/1923 Sb. na ochranu republiky, který akcentoval např. i velezradu a další trestné činy, které obecně se státní spolehlivostí úzce souvisejí. Drtivou většinu případů tvoří ty na základě zmíněného zákona na ochranu republiky.⁵¹ V některých dalších dílčích výkazech se to týkalo i tehdy stále platného trestního zákona z roku 1852 nebo byly výkazy patrně z důvodu politické citlivosti a potřeby přehledu zaměřeny přímo na osoby německé národnosti, a to bez ohledu na jejich státní příslušnost. K 13. březnu 1938 tak evidovalo Vrchní státní zastupitelství v Bratislavě pod Státním zastupitelstvím v Nitře jeden případ podle zákona o obraně státu.

48 Kepert, Josef: Pochybnosti o československé demokracii. Všehrd 1937 (XVIII), s. 210.

49 Kol. autorů: Slovník veřejného práva československého, sv. 5. Brno 1948, s. 914.

50 Jedná se o téma, které si zaslouží pozornost v budoucím výzkumu ve specializovaných soudních pramenech.

51 NA, Ministerstvo spravedlnosti (dále MS), kart. 506, výkazy o vazebních věcech pro trestné činy proti zákonu na ochranu republiky nebo zákonu o obraně státu, které jsou ve stavu přípravného vyšetřování nebo obžalovacího řízení (do začátku hlavního přelíčení I. stolice) a v nichž trvá vazba déle než tři měsíce.

V tomto případě šlo o § 176 – Nedovolené najímání vojska s možným žalářem až na pět let.⁵²

Dochované statistiky však zároveň neodpovídají na otázku, jak všechny případy skončily po přijetí Mnichovské dohody a zejména vzniku Protektorátu Čechy a Morava v březnu 1939. Z dalšího vývoje v zemi je dle názoru autora této kapitoly jasné, že v jednotlivých řízeních se již nepokračovalo. Zákon o obraně státu přitom zůstal v platnosti i během válečného období, kdy nebylo co bránit a země byla okupována.⁵³

Zákon č. 131/1936 Sb. na obranu státu byl značně rozsáhlý, přesto jeho zavádění vyžadovalo ještě navíc vydání sedmi prováděcích nařízení a další úpravy. Zákon vyvolával tvrdou kritiku např. od německých právníků jako opatření zaměřené proti menšinám.⁵⁴ V situaci silícího ohrožení republiky se jevila většině zákonodárců mnohá radikální opatření potřebná, či dokonce nutná. Přesto nelze přehlížet určité problematické aspekty zákona – poměrně často je u rozborů tohoto zákona zmiňováno právě touto kapitolou akcentované vymezení státně nespolehlivých osob, velmi důležitá jsou však mimo jiné také mimořádná zmocnění vlády a možnost provádět opatření určená pro dobu branné pohotovosti státu bez ohledu na její vyhlášení. Některá ustanovení zákona a možná drastická opatření vůči občanským právům a svobodám tak mohla být teoreticky snadno zneužita. Množství mimořádných opatření vybočujících z mezí běžného práva bylo značné, a i u českých právníků to vzbuzovalo jisté rozpaky.⁵⁵ Pro rekapitulaci je však také třeba uvést, že zákon o obraně státu a další navazující zákony a vládní nařízení z druhé poloviny 30. let představovaly rozsáhlé legislativní dílo, které vytvářelo potřebné předpoklady stát se efektivním nástrojem organizace a komplexního zabezpečení obranné funkce státu.⁵⁶ Přes některé problematické pasáže platnost zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu skončila až v roce 1961.⁵⁷

52 NA, MS, kart. 506, výkaz o počtu osob německé národnosti (bez ohledu na státní příslušnost), které byly zatčeny v době od 1. ledna 1937 do 13. března 1938 v Bratislavě dne 13. března 1938.

53 Dne 15. březen 1939 se dotkl právního řádu přímo jen potud, že pozbyla platnost ustanovení, která odporují smyslu převzetí ochrany Německou říší. Článek 12 výnosu Vůdce ponechal dosavadní právo v účinnosti. Schelle, Karel: Protektorát Čechy a Morava – jedna z nejtragičtějších kapitol českých novodobých dějin (vybrané problémy). Ostrava 2010, s. 39.

54 Řepa, T.: Zákon o obraně státu (č. 131/1936 Sb.), s. 403.

55 Petráš, René: Menšiny v meziválečném Československu: právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana. Praha 2009, s. 242.

56 Řepa, T.: Zákon o obraně státu (č. 131/1936 Sb.), s. 405.

57 Němeček, Jan – Zudová-Lešková, Zlatica: Branné zákony. In: Akademická encyklopedie českých dějin, Svazek 1, A-C. Praha 2009, s. 253–257.